

ДОПУСТИМІСТЬ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

ADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR CORRUPTION CRIMES

Касапоглу С.О., д.ю.н., доцент,
професор кафедри публічного права

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

У статті досліджуються питання доказів та їх допустимість при вчиненні корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Порушуються питання щодо важливості здійснення необхідних заходів реагування, ефективного розслідування корупційних злочинів особливо впровадження, антикорупційних практик у період дії воєнного стану для виконання вимог щодо набуття Україною членства в Європейському Союзі.

Автором здійснено спробу розкрити актуальність доказування у кримінальному процесі, визначити понятійний апарат допустимості/недопустимості й належності доказів при вчиненні корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, провести теоретико-правовий, науковий і правозастосовний аналіз дефініцій «допустимість доказів», «недопустимість доказів», «неналежність доказів», збирання доказів, оцінка доказів тощо.

Також у статті запропоновано розкрити зміст питань, що виникають на практиці, у тому числі проблеми щодо застосування положень кримінально-процесуальних норм під час збирання доказів у зазначеній категорії справ; процесуального врегулювання суперечностей, що виникають на практиці при визначенні доказів допустимими чи недопустимими відповідно до визначених понять у статтях 85 та 86 Кримінального процесуального кодексу України.

Окрім цього, аналізується судова практика, у тому числі практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо проблемних питань збирання доказів у кримінальних провадженнях корупційних злочинів, наводиться рішення ЄСПЛ про допустимість доказів.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновки про важливість доказів, їх належності та допустимості у кримінальних провадженнях для ефективного розслідування корупційних злочинів та запропоновані шляхи удосконалення існуючих проблем визначення допустимості доказів, належності доказів.

Ключові слова: докази, допустимість доказів, належність доказів, корупційні кримінальні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, кримінальне провадження.

The article examines the issues of evidence and their admissibility when committing corruption criminal offenses and offenses related to corruption.

Issues are raised regarding the importance of implementing the necessary response measures, effective investigation of corruption crimes, especially the implementation of anti-corruption practices during the period of martial law in order to fulfill the requirements for Ukraine to become a member of the European Union.

The author made an attempt to reveal the relevance of evidence in the criminal process, to determine the conceptual apparatus of admissibility/inadmissibility and propriety of evidence in the commission of corruption offenses and offenses related to corruption, to conduct a theoretical-legal, scientific and law-enforcement analysis of the definitions "admissibility of evidence", "inadmissibility of evidence", "unsuitability of evidence", collection of evidence, assessment of evidence, etc.

The article also proposes to reveal the content of issues that arise in practice, including problems regarding the application of the provisions of criminal procedural norms during the collection of evidence in the specified category of cases; procedural settlement of contradictions that arise in practice when determining evidence as admissible or inadmissible in accordance with the concepts defined in Articles 85 and 86 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

In addition, judicial practice is analyzed, including the practice of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court regarding the problematic issues of gathering evidence in criminal proceedings of corruption crimes, and the decision of the ECtHR on the admissibility of evidence is cited.

On the basis of the conducted research, conclusions were made about the importance of evidence, their propriety and admissibility in criminal proceedings for the effective investigation of corruption crimes, and ways of improving the existing problems of determining the admissibility of evidence, propriety of evidence were proposed.

Key words: evidence, admissibility of evidence, propriety of evidence, corruption criminal offenses and offenses related to corruption, criminal proceedings.

Актуальність. Незважаючи на складі виклики воєнного часу, правоохоронний сектор, судові інституції продовжують працювати в штатному режимі, забезпечуючи доступ до правосуддя та здійснюючи всі необхідні заходи реагування на порушення законодавства та захисту прав і свобод людини. Особливої гостроти серед небезпеки з боку ворога в країні набувають корупційні скандали і, звісно, ускладнюється процедура впровадження антикорупційних практик та проведення ефективного розслідування кримінальних проваджень у корупційних злочинах.

Згідно конституційних положень та вимог міжнародно-правових стандартів, особливо у воєнний час, питання оцінки доказів у кримінальних провадженнях набуває нового значення воно перебуває в нерозривному зв'язку з проблемою гарантій прав і свобод людини. На підтвердження цієї думки слід навести положення ст. 62 Консти-

туції України, де визначено, що *обвинувачення не може ґрунтуватись на доказах, одержаних незаконним шляхом* [1, с. 16]. Про важливість допустимості доказів та їх джерел свідчить також постійна увага науковців до такого критерію оцінки доказів.

Питання про доказування у кримінальному процесі є актуальним, оскільки на практиці виникає ряд проблем щодо визначення допустимості доказів корупційних злочинів, з-поміж яких варто означити такі як: 1) недостатня аргументація доказової бази, щоб можна було долучити до матеріалів справи і в подальшому формувати для суду доказові версії; 2) недостовірність доказів або суперечність викладених фактів між собою, що не може бути визнано судом як допустимі докази; ускладнена/неналежна процедура збирання доказів, якщо мало місце порушення закону чи прав учасників кримінального про-

вадження; 3) з другого пункту слідує і третя проблема, що полягає у низько кваліфікаційному чи неналежному експертному оцінюванні, що призводить на практиці до визначення доказів недопустимими; 4) якщо брати категорії корупційних злочинів топ-посадовців, держслужбовців чи представників бізнесу, тоді можна добавляти і такий фактор як наявність політичного тиску, що може впливати на прийняття рішень у визначенні доказів допустимими чи недопустимими.

Враховуючи важливість означеної теми, *мета наукової праці* полягає у визначенні понятійного апарату доказування у кримінальному процесі, встановленні допустимості доказів при вчиненні корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією для використання в кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації вищезначеного, слід починати із формування понятійного апарату і доказової бази, на якій і ґрунтується будь-яке провадження, що і розкриває зміст допустимості доказів.

На практиці та в наукових колах питання допустимості доказів викликає чималий інтерес. Довгий час дискутують над тим, що слід розуміти під допустимістю доказів. Загалом сформовано теоретичне поняття допустимості доказів як правової категорії, якій притаманні якісно зібрані докази, вимоги до яких визначені законодавчо. У свою чергу недопустимими є докази, що містять ті джерела інформації, які отримані з грубим порушенням прав людини та конституційних гарантій громадянина.

Видатні криміналісти й процесуалісти вказують що під допустимістю доказів слід визначати «дозволеність для органу чи посадової особи, яке веде кримінальний процес, завдяки положенням процесуального права використати їх як докази» [2, с. 127]. У свою чергу В. В. Тютюнник під допустимістю доказів сприймає «...властивість, обумовлену законністю їх отримання, а також здатністю підтверджувати обставини, що мають значення для кримінального провадження, що унеможлиблює їх використання при прийнятті процесуальних рішень» [3, с. 182].

Загалом, упродовж останніх десятиріч це наукові праці вчених: Ю. М. Грошевого, Л. М. Лобойка, М. М. Михенка, В. Т. Нора, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, В. І. Фаринника, В. П. Шибіка та інші), в яких викладено досить різноманітні точки зору відносно проблемних питань як доказової діяльності, так і власне доказів.

Сприйняття сучасної науки кримінального процесу загалом та в контексті кримінально-процесуального доказування науковцями має особливе відображення, про що можна аналізувати з праць таких вчених і практиків як: Н. М. Басай [4], В. В. Вапнярчук [5], Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський [6], В. Г. Дрозд [7].

Щодо належності доказів, їх зміст визначено у статті 85 КПК України як докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів [8].

Як вказує суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Наталія Сакара, «...найскладніше – визначити предмет доказування, який завжди визначається за допомогою норм матеріального права і становить собою сталу конструкцію, яка має об'єктивний характер. ... Щодо належності доказів насамперед треба звернути увагу на ту інформацію, яку можна встановити за допомогою доказу, і перевірити, чи входить вона до предмета доказування. Якщо так, то незалежно від форми, у якій втілюється така інформація, доказ є належним. Якщо інформація стосується інших правовідносин – це неналежний доказ» [9].

На мою думку, чільне місце у процесі збирання доказів відіграє і такий критерій, як допустимість доказів. У теорії кримінального процесу під терміном „допустимість доказа-

зів”, зазвичай, розуміється здатність джерела відомостей (показань обвинуваченого, висновку експерта та ін.) встановлювати факт, який має значення для справи. Правила про допустимість доказів, головним чином, мають негативний характер та закріплюються у КПК. Допускати чи не допускати – це питання постійно присутнє у свідомості суддів, навіть коли воно спеціально не висувається для обговорення. Знаючи правила кримінально-процесуального закону, що регламентують збирання та зберігання доказів, суддя-професіонал миттєво відсікає ті фактичні дані, які отримані із недоброякісних джерел.

У свою чергу допустимим доказами слід визначати такі дані, які отримані в порядку, визначеному статтею 86 КПК України та які «...придатні для використання у кримінальному процесі за формальними ознаками, на відміну від вимоги щодо належності, тобто придатності для використання за змістом» [10, с. 31].

Чи достатньо зрозумілим є законодавче посилання для того, щоб аргументувати у процесуальній діяльності все ж таки поняття допустимості доказів і чітко відмежувати від недопустимості доказів? На моє переконання, як вказують більшість теоретиків і практиків, звісно не достатньо. Тому залишаються невирішеними питання узгодження й уніфікації, перш за все, понятійного апарату, а потім процесуальне врегулювання суперечностей, що виникають на практиці при визначенні доказів недопустимими, бо фактично ставить під сумнів вже існуючий у кримінальному провадженні доказ.

Так, наведу декілька рішень судової практики щодо допустимості доказів.

– **Постанова Верховного Суду від 15 червня 2021 року у справі № № 204/6541/16-к:** не у всіх випадках порушення навіть фундаментальних прав і свобод особи під час кримінального провадження має пряму вплив на дотримання гарантій справедливого судового розгляду, зокрема й на допустимість доказів. Тому, навіть якщо докази отримані в той час, коли сталося порушення того чи іншого права, однак це порушення прямо не впливало на отримання доказу, а лише співпадало у часі, це не є достатньою підставою для висновку, що докази отримані «внаслідок» такого порушення.

– **Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2021 року у справі № 520/17947/18:** суд першої інстанції встановив, що жоден із письмових доказів, доданих до позовної заяви, не засвідчений у встановленому порядку; позивач не зазначив, оригінали яких доказів наявні у нього та в яких осіб наявні інші докази, оригінали яких відсутні у позивача; учасникам справи роз'яснено вимоги до подання письмових доказів. За таких обставин суд першої інстанції зробив правильний висновок, що надані позивачем в обґрунтування своїх позовних вимог докази не є допустимими, тому відмовив у задоволенні позовних вимог за їх недоведеністю. Натомість апеляційний суд не спростував висновок суду першої інстанції про те, що надані позивачем копії документів не засвідчені у встановленому порядку; зробив помилковий висновок, що такі копії документів є допустимими, оскільки інші сторони не заявили про їх недостовірність; не врахував, що письмові докази подаються в оригінали або в належним чином засвідченій копії, а доказування не може ґрунтуватися на припущеннях [11].

Слід вказати, що питання допустимості доказів у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією теж висвітлені недостатньо, щоб формувати чіткий алгоритм для розслідування зазначеної категорії злочинів. Наведу декілька прикладів з наукової літератури та судової практики.

Так, у статті Д. В. Пономаренка здійснено спробу розкрити проблемні питання збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів (в аспекті

практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду). Перш за все автор орієнтує увагу на проблеми у правозастовчій практиці, серед яких: «1) «маскування» слідчих (розшукових) дій під інші слідчі (розшукові) дії є істотним порушенням вимог КПК України та порушує критерії допустимості доказів, як-от: належне джерело, належна процедура, належне оформлення; 2) відбирання змивів з рук під час огляду, обшуку, що є незаконним, оскільки специфічна мета – виявлення на тілі живої особи слідів кримінального правопорушення – характерна для освідчування, а не для огляду й обшуку; 3) контроль за вчиненням злочину не включає в себе як елемент освідчування особи, бо не має такої форми, як контрольоване вчинення корупційного діяння» [12, с. 228]. Повністю погоджуюсь із практичною позицією автора щодо необхідності при виявленні вищезазначених порушень на стадії досудового розслідування заявляти клопотання про визнання відповідних фактичних даних недопустимими доказами, посилаючись на неналежне джерело, неналежну процедуру, неналежне оформлення зібраних фактичних даних. Про важливість недопущення/усунення таких недоліків зазначається і у судовій практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду:

1. Відкриття процесуальних документів, які стали підставою для проведення НСРД, після передачі кримінального провадження до суду не зумовлює визнання доказів недопустимими за умови виконання судом обов'язку забезпечити стороні захисту достатній час та реальну можливість для доведення перед судом своєї позиції щодо належності та допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД

2. Подані будь-якою фізичною або юридичною особою згідно із ч. 2 ст. 66 КПК 1960 року речі або документи (фактичні дані) не відповідають вимогам допустимості доказів, якщо вони одержані з порушенням прав і основоположних свобод людини, закріплених у Конституції України, зокрема, внаслідок цілеспрямованих дій із застосуванням оперативно-розшукових заходів, передбачених Законом.

3. Суд апеляційної інстанції при винесенні ухвали щодо ОСОБА_1 та ОСОБА_2, вирішуючи питання допустимості доказів, отриманих у результаті НСРД, всупереч вимогам кримінального процесуального закону належним чином не перевіряв процесуальних підстав проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій та дійшов передчасного висновку, що будь-яких сумнівів щодо належності та допустимості доказів, які суд першої інстанції поклав в основу обвинувального вироку щодо ОСОБА_1 та ОСОБА_2, не вбачає.

4. Вирішуючи питання допустимості доказів, суд першої інстанції дійшов обгрунтованого висновку про відсутність підстав, передбачених ст. 87 КПК, для визнання заявлених захисником судових експертиз недопустимими. Детальніше з текстом постанови ВС від 14.07.2020 у справі № 318/1411/18 [13].

Допустимість доказів визначається суддею або судом, який розглядає справу в кожному конкретному випадку. Тільки матеріали, отримані законним шляхом, та які було перевірено шляхом процесуальних дій, встановленими в Кримінально-процесуальному кодексі, можуть бути визнані доказами. Судді оцінювали докази відповідно до їх внутрішніх переконань та на основі детальної і неупередженої оцінки всіх обставин справи у відповідності до закону, про що зазначається у рішеннях ЄСПЛ. Так, у справі «Раманаускас проти Литви» зазначено, що питання щодо допустимості доказів у справі – це насамперед предмет регулювання національного законодавства і, як правило, саме національні суди уповноважені давати оцінку наявним у справі доказам [14].

Така оцінка, якщо конкретизувати докази у корупційних злочинах, розкриває важливість зібрання доказів на стадії досудового розслідування. Так, адвоката Анастасія Добровичинська на прикладі статті 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», як найбільш поширеної серед корупційних, зазначає наступне.

Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України джерелом доказів можуть бути зібрані документи (акти ревізій та перевірок), а далі – визначення їх правомірності залучення до матеріалів досудового розслідування, адже порушення порядку отримання доказу є підставою для визнання його недопустимим. Працівник органу державної контролю-ревізійної служби може діяти як інспектор, тоді висновки ревізії викладаються в акті інспектування, або брати участь як спеціаліст за зверненням правоохоронних органів, у такому випадку результати оформлюються довідкою. Після цих дій відбувається вилучення документів та інформації з електронних носіїв, проведення обшуків, арешт майна, допити свідків. Всі ці дії спрямовані на отримання інформації щодо предмета доказування: місце, час, спосіб, засоби, правомочність суб'єкта, відомості про нього, об'єкт та характеристика предмета злочину, розмір завданої шкоди, кваліфікуючі ознаки. Саме для таких справ щодо корупційних злочинів важливим є призначення експертиз, зокрема, судово-економічної, будівельно-технічної, почеркознавчої та ін., а тому стороні захисту варто звертати увагу на дотримання порядку їх призначення та проведення відповідно до норм законодавства [15].

Що стосується зібрання доказів у кримінальних провадженнях за корупційні або пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення, слід визначити наступні докази:

1. Документи як вид доказів, що можуть відображатись у фінансовій звітності, рахунках-фактурах, у будь-яких угодах, контрактах, договорах.
2. Свідчення корупційних дій чи безпосередня участь у таких діях, про що можуть повідомити особи, які
3. Висновки експертів
4. Аудіо-, відеофіксація, фото
5. Будь-які речові докази чи сліди, що можуть підтвердити причетність конкретної особи до вчинення корупційного діяння.

Визначаючи оцінку доказів як процес заради формування однозначного обгрунтованого висновку про їх допустимість та належність, а потім достовірність чи недостовірність фактичних даних, існування обставин, які встановлюються за допомогою цих даних, процесуалісти й слідчі наголошують на важливості цього розумового дійства суб'єктів доказування у кримінальному процесі. Бо саме в результаті такої діяльності щодо оцінки окремого доказу чи всіх разом зібраних доказів, формуються правові підстави для проведення негласних слідчих розшукових дій з огляду на їх функціональне призначення щодо підтвердження допустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій, і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів.

Висновки. Узагальнюючи викладене в межах даного виду робіт, слідуючи меті дослідження, принагідно зазначити певні висновки. Враховуючи наявність існуючих законодавчих положень й трактування процесуалістів, учених в розрізі існуючої проблеми, слід вказати, що під доказами визнаються певні дані, отримані в рамках визначеного кримінального процесуального законодавства, загалом відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності.

Розуміння допустимості доказів може зводитися до наступного: допустимість доказів – це правова придатність їх для використання в кримінальному процесі як аргументів у доказуванні і означає фактичні дані, як докази, одержані уповноваженим на те суб'єктом; фактичні дані, одержані з відомого й не забороненого законом джерела, яке можна перевірити; фактичні дані, одержані

у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми; фактичні дані та сам процес їх одержання належним чином закріплені та засвідчені; зібрані докази та інші матеріали кримінальної справи в цілому дозволяють здійснити перевірку достовірності та законності одержання фактичних даних.

Враховуючи воєнний стан і виклики, які стоять перед Україною, ще більшої важливості набувають питання протидії злочинності, можливість використання результатів оперативно-розшукової діяльності як доказів, визначення їх належності та допустимості у кримінальних провадженнях для ефективного розслідування корупційних злочинів.

Щодо конкретної категорії справ при вчиненні корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією, варто вказати, що запобігання корупції, ефективного розслідування та реалізація антикорупційної політики входить до загальних вимог Європейського Союзу для набуття Україною членства в ЄС. Саме тому перед нами постає нагальна проблема нормативного врегулювання положень кодифікованих актів, дієвість застосування у діяльності правоохоронних органів та антикорупційних інституцій, що загалом впливатиме на мінімізацію корупційних ризиків та покращення соціальної і правової політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : ТОВ «ВВП Нотіс», 2024. 56 с.
2. Лобойко Л.М. *Кримінальний процес* : підручник. Київ, Істина, 2014. 432 с.
3. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 220 с.
4. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 264 с.
5. Вапнярчук В.В. Щодо концепції недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. № 5, ч. 1 С. 162–167.
6. Фурса С.Я. Докази і доказування у кримінальному процесі: наук.-практ. посіб. Київ: КНТ; Вид., 2006. 272 с.
7. Дрозд В.Г. Проблемні питання допустимості доказів у судовому провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 274–280.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/4651-17#Text> (дата звернення 11.05.2024).
9. Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Наталія Сакара прочитала лекцію для адвокатів на тему «Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану у практиці Верховного Суду». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/press-centr/news/1348037/> (дата звернення 11.05.2024).
10. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Харків, Фактор, 2013. 93 с.
11. Висновки Верховного Суду щодо допустимості та належності доказів. URL: <https://pravokator.club/news/vysnovky-verhovnogo-sudu-shhodo-dopustymosti-ta-nalezhnosti-dokaziv/> (дата звернення 23.05.2024).
12. Пономаренко Д.В. Проблемні питання збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів (в аспекті практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду). – 2020. – С. 225–228.
13. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо визнання доказів недопустимими / Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по червень 2021 року URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Oglyad_2021_07_19.pdf.
14. CASE OF RAMANAUSKAS v. LITHUANIA (No. 2) (Application no. 55146/14) Офіційний текст англійською мовою: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-180850>. Справа «Раманаускас проти Литви (No.2)» (заява № 55146/14) / переклад адвокатів, кандидатів юридичних наук Олександра Дроздова та Олени Дроздової повного тексту даного рішення Європейського суду з прав людини. Офіційне цитування URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/03/f5ef3ba52c4849ecd3ac_file.pdf (дата звернення 25.05.2024).
15. Доброчинська А. Досудове розслідування корупційних і пов'язаних з корупцією злочинів: як це працює? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/dosudove-rozsliduvannya-korupciynih-i-povyazanih-iz-korupcieyu-zlochiviv-yak-ce-pracyue.html> (дата звернення 25.05.2024).